

Libor Ovečka

„Člověče,
bylo ti oznámeno,
co je dobré...“

Česká katolická
morální teologie
1884-1948

KAROLINUM

„Člověče, bylo ti oznámeno, co je dobré...“
Česká katolická morální teologie 1884-1948

PhDr. Libor Ovečka, Th.D.

Recenze:

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. ThDr. Jiří Skoblík

Redakce PhDr. Milada Motlová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2011

© Libor Ovečka, 2011

ISBN 978-80-246-1957-6

ISBN 978-80-246-2408-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

Věnováno všem dobrým lidem

**„Člověče, bylo ti oznámeno, co je dobré
a co od tebe Hospodin žádá: jen to,
abys zachovával právo, miloval milosrdenství
a pokorně chodil se svým Bohem.“
(Mich 6,6)**

Obsah

Slovo úvodem	11
Morálně teologická literatura v období 1884–1948	15
Časové vymezení zkoumaného období	15
Šíře morálně teologické literatury vydávané ve vymezeném období	21
Teoretický i praktický přístup	23
Situace společnosti a katolické církve	29
Společnost	29
Společnost a církev	36
Struktura základních prací českých morálních teologů 1884–1948	46
Jan Nepomuk Stárek: Mravověda, 1884	46
Karel Lev Řehák: Katolická mravouka, 1893	49
Antonín Vřešťál: Katolická mravouka, 1909–1916	51
Reginald M. Dacík: Mravouka, 1946	57
Dominik Pecka: Umění žítí. Katolická mravouka, 1947 (imprimatur z r. 1940)	60
Přehled autorů a jejich díla	65
Charakteristika myšlenkových východisek českých moralistů – aspekty obecné morálky	109
Apriorní a empirické poznání	110
Napětí mezi nadčasovostí a historickou podmíněností	117
Nauka nezávislá a závislá na měnící se situaci	117
Nadčasová nauka o časných věcech	119
Neomylnost magisteria ve věcech víry a ve věcech mravů	124
Metodika teologické práce a zdůvodnění platnosti mravního zákona	127

Důležitost otázky po zdůvodnění mravního řádu	127
Argumentace nejvyšším cílem	130
Argumentace církevní naukou	132
Ztráta věčného cíle	138
Zdůvodnění konkrétních mravních norem	141
Magisterium	142
Písmo	143
Přirozený zákon	144
Státní zákon	145
Univerzalita mravního požadavku a její omezení	146
Mravnost a víra v Boha	146
Univerzální požadavek mravnosti	152
Dvojitá teologie hříchu	155
Theologia moralis specialis	156
Reginald M. Dacík, Mravouka	158
Antonín Vřešťál, Katolická mravouka	160
Zapovězené knihy	161
Teologie omlouvání	162
Konstantin Miklík, Klíč k dobré literatuře; Četba knih s hlediska morálního a kanonického	164
Josef Novotný, Index a věda	172
Morálka a zákon	175
Požadavky mravnosti a práva	175
Teorie zásluh. Nárok člověka vůči Bohu	179
Zákon, svědomí a svoboda	183
Obnova teologického myšlení a církevní praxe a její překážky	189
Snahy o obnovu a rozvoj teologického myšlení a církevního života	189
Byla česká teologická etika skutečně teologická?	195
Smysl otázky	195
Biblické zjevení a filozofická spekulace v morálně teologické argumentaci	197
Teologická argumentace ve filozoficko-etických pojednáních	199
Filozofická argumentace v teologii bez biblického zakotvení	202
Ohrožení teologického charakteru teologické etiky	204
Instrumentalizace „dobrého“ skutku	204
Normy církevního práva chápáné jako normy mravní	205
Normy státního práva chápáné jako normy mravní	205
Nereflektování historicko-společenské a kulturní podmíněnosti	206
Partikularizace univerzálně platných mravních norem	207

Nerozlišení závaznosti mravních a náboženských norem jednání	208
Nerozlišení mravní a morální roviny jednání	209
Zhodnocení	211
Speciální morálka	213
Sexuální etika	214
Jan Nepomuk Stárek, Katolická mravověda, 1884	215
Plnění manželské povinnosti	215
Hodnocení manželství a celibátu	217
Karel Lev Řehák, Katolická mravouka, 1893	219
Antonín Vřešťál, Katolická mravouka, 1909–1916	222
Josef Mouřínovský, Satanovo pirátství: Žena, 1936; Kněz manželům	224
Reginald M. Dacík, Mravouka, 1946	234
Situační podmíněnost mravních požadavků	241
Každý hřích nečistoty je těžký?	243
Manželství a panenství	245
Homosexualita	249
Masturbace neboli sebeprznění	251
Zabraňování početí	252
Antonín Melka, Homosexualita, 1933	254
Řeholní sestra u nemocných	255
Exkurs: Augustinus Aurelius a jeho nauka o pohlavnosti a manželství...	257
Politická etika – křesťan a stát	268
Jan Stárek, Katolická mravověda, 1884	269
Karel Lev Řehák, Katolická mravouka, 1893	272
Jan Dvorecký, Kříž Kristův čili rudý prapor socialismu.	
Třicet májových kázání o sociální otázce, 1895	278
Antonín Vřešťál, Katolická mravouka, 1909–1916	280
Josef Novotný, Mravnost a náboženství. Obrana základů	
katolické mravouky oproti moderním proudům ethickým, 1921	283
Timotheus Vodička, Principy sociální ethiky, 1945	285
Reginald M. Dacík, Mravouka, 1946	287
Dominik Pecka, Umění žítí. Katolická mravouka, 1947	288
Tendence vývoje	290
Sociální etika – vývoj sociálně etického myšlení v českých zemích	
do roku 1948	292
Odklon od náboženství a církve a sociální otázka	293
Rychlý rozvoj sociální etiky	295
Negativní hodnocení moderní společnosti	298
Představy utopické i reálné	303

Sen o utopii	303
Reálný pohled na pozemskou skutečnost	308
Bedřich Vašek	311
Antonín Čala	314
Antonín Pimper	315
Závěr	320
Summary	327
Zkratky	329
Použité prameny a literatura	330
Příloha: Seznam českých katolických morálně teologických spisů publikovaných v období 1884–1948	349
Jmenný rejstřík	380

Slovo úvodem

Morální teologie¹ se zabývá lidským jednáním, jeho charakteristikami a normami, které je regulují, a to – jak napovídá sám název disciplíny – z teologického hlediska, tj. z takového hlediska, které ve své reflexi bere v úvahu Boží zjevení v Písmu a tradici. Jako věda má morální teologie nejen deskriptivní, ale i preskriptivní charakter. Hledá odpověď na stále se opakující lidskou otázku „Co mám dělat?“ i na primární otázku „Proč?“, tedy „Proč se mám vůbec podřídit mravnímu řádu?“ Proto jsem pro svou práci zvolil název „Člověče, bylo ti oznámeno, co je dobré...“, vzatý z knihy proroka Micheáše (6,6), který tyto skutečnosti vyjadřuje. Zároveň tento citát otevřít velkou otázku, co to znamená a jak se k tomu člověk má postavit. Zdálo by se, že je to vlastně velmi jednoduché: člověče, zde máš seznam svých povinností, plň je a vše bude v pořádku, máš zajištěn svůj život tady i na věčnosti. A mnozí to tak skutečně pochopili a možná i dnes chápou. Moderní doba a zkušenosti s komplikovaností světa, zkušenosti s dvěma světovými válkami, globalizací i globálními katastrofami, novými technologiemi apod. však vedou k poznání, že tak jednoduché to není. Ve své knize chci ukázat na příkladu minulosti ošidnost takto zjednodušeného vidění i touhy po jasných návodech jak ze strany těch, kdo se je snaží formulovat, tak ze strany těch, kteří se mají jimi řídit.

Podnětem k napsání této knihy byla svízelná situace české katolické morální teologie, tedy morální teologie v Českých zemích, která nastala po roce 1989. Platí to snad více či méně i o jiných teologických oborech, avšak o morální teologii či teologické etice obzvláště, neboť ta se bezprostředně vztahuje k praxi života. V roce 1990 tu najednou stála jako

1 V minulosti byla též nazývána mravoukou, mravovědou, náboženskou etikou. Ve stejném smyslu jako termín „morální teologie“ se v této práci používá i termín „teologická etika“.

disciplína bez minulosti. Kdo nemá minulost, nemůže snadno poukázat na to, kdo vlastně je, odkud přichází a kam chce směřovat. A kdo nemůže ukázat, kdo je, jako by nebyl nikým. To je životně velmi obtížná situace.

Minulost jako by nebyla. Minulost je však pro budoucnost, pro budoucí vývoj velmi důležitá. Minulost šla nějakým svým směrem. My v něm v přítomnosti a pro budoucnost můžeme pokračovat nebo se od něj můžeme odchýlit doleva či doprava nebo se od něj můžeme radikálně odvrátit, ale naše kroky mají vzhledem k minulosti pořád nějakou orientaci. Schází-li minulost, schází základní orientace.

Krokům ve vydávání teologické literatury po roce 1989 schází pochopení toho, co bylo v minulosti, a tím pádem i síla a rozhodnost se s tím pro budoucnost buď ztotožnit a pokračovat stejným směrem, nebo na to navázat a pokračovat v dřívějším díle novými kroky, nebo to po řádné reflexi opustit a vydat se jiným směrem. Ve své práci se mj. snažím dát odpověď i na to, zda, a eventuálně jak, morální teologie minulosti, zprostředkovaná studovanými autory, přímo či nepřímo ovlivnila další vývoj. Ze své osobní zkušenosti vím, že mnoho z toho, co bylo v jejich době hlášáno a vyučováno, pokračovalo jaksi anonymně dál (již bez znalosti prací dotyčných teologů) a dodnes vytváří povědomí o morální nauce církve, byť se již v některých ohledech velmi podstatně proměnila. Mým cílem je kromě samotného kritického přehledu dějin českého morálně teologického myšlení vymezeného období poukázat na vnitřní teologické konflikty a problémy v minulosti, které se nám vzhledem k dalšímu historickému vývoji naší země od roku 1948 nepodařilo zcela vyřešit dodnes. V tomto smyslu má historická práce význam i pro současnou teologickou reflexi.

Situace je značně ztížená skutečností, že v době, kdy světová církev a světová teologie učinily na Druhém vatikánském koncilu a po něm výrazný krok novým směrem, v našich zemích vládl zmrazující komunismus. Nového hledání v životě církve a v teologii jsme se nemohli plně zúčastnit. Naše uzavřené hranice se otevřely v době, kdy ve svobodném světě probíhala i hodnotící reakce kritická ke koncilu. Jenže my jsme ještě ani neprožili předchozí vlnu novosti a nového nadšení, my jsme ještě neměli příležitost do teologického světa koncilem otevřeného plně vstoupit. Nezbývá tedy než se podívat do naší české teologické minulosti, a to do minulosti jakoby velmi vzdálené a na rovině odborné práce více méně zapomenuté, i když je vzdálená jen několik desetiletí, abychom byli schopni v přítomnosti zaujmout konsistentní teologický postoj a abychom byli schopni něco učinit pro cestu do budoucnosti.

Zabývat se budu pouze teologickou etikou katolickou. Ta je specifickým teologickým útvarem. Od teologické etiky pěstované v rámci evangelických církví se odlišuje zejména tím, že ve své argumentaci počítá se zavazující naukou církevního magisteria. To dlouhodobě utváří její vývoj. Ve své argumentaci se opírá o to, co je oficiální církevní naukou.

Na tomto místě je třeba poděkovat těm, kteří mi v minulosti, nesvobodné i svobodné, zpřístupnili teologické poznání. Mnozí z nich byli lidé, kteří sami nepublikovali, neboť to tehdy nebylo možné, ale kteří své síly za cenu velikých obětí věnovali výchově dalších generací teologů v této zemi. Přesto, že se na ně zapomíná, jsou to lidé, kteří vstoupili do dějin ducha. Patří k nim zejména František Míša, obecně známý jako „Dominus“, který svým důsledným pedagogickým postupem zpřístupňoval soudobé poznání v biblistice. Dalším byl Josef Zvěřina, který od roku 1976 rozsáhlým studijním a vyučovacím zátahem pokračoval na poli dogmatické teologie v tom, za co strávil patnáct let ve vězení. Mé zvláštní poděkování patří erfurtskému profesoru Wilhelmu Ernstovi, který mi v osmdesátých letech minulého století otevřel přístup k morální teologii tehdejšího teologického a církevního světa.

Poděkování patří i mým kolegům a kolegyním v teologické práci a v hledání teologických a životních cest, zejména Mireii Ryškové. Jí vděčím za mnoho zaujatých diskusí a podnětných myšlenek i za pečlivou redakční práci na textu knihy.

Poděkovat chci i svým studentům, zejména studentům Jaboku, ale též studentům Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kteří mi svými otázkami, odvážnými životními postoji i svou naukovou opozicí poskytovali podněty k dalšímu hledání. Mnozí z nich se stali mými přáteli; naše životní a studijní cesty se spojily v jednu, tak jak to odpovídá duchovnímu odkazu Dona Bosca, který jsem přijal za vlastní.

Poděkovat chci i těm, kdo mi umožnili přístup do různých knihoven, v nichž jsem pátral po potřebných publikacích. Kromě Centrální katolické knihovny to jsou zejména knihovny Vyšehradské kapituly v Praze, Želivského kláštera v Želivi a Emauzského kláštera v Praze. Můj dík patří i věrným pomocnicím s knihovnickými pracemi sestře Kláře Radoušové a Haně Čížkové.

Od dob, kdy byly psány knihy, kterými se zabýváme a z nichž citujeme, se proti dnešku v leccems změnila pravopisná norma i norma interpunkce. V citacích ponecháváme z historických důvodů jejich původní textovou podobu, zachováváme archaické tvary slov (např. *dosíci* místo dnešního *dosáhnout*, *pamatovati* místo dnešního *památovat*, *čtyry* místo

dnešního *čtyři*, *mravnost'* místo dnešního *mravnost*), zachováváme psaní velkých písmen na začátku slov, jež vyjadřovalo úctu pisatele k dané skutečnosti, zachováváme původní interpunkci, zachováváme způsob psaní zkratk a užívání teček v nich. Zachováváme rovněž historická slova, jež pak z jazyka zmizela nebo se v něm neujala, jako např. *důvodný* místo dnešního *pravděpodobný*, které se snažil prosadit Vřešťál², či jeho *zásady přemítné, rozhodnost přemítnou* – tedy to, k čemu dospěje člověk úvahou, moudrostí. (Naštěstí uvádí Vřešťál důsledně i srozumitelnější nomenklaturu latinskou.)

2 Viz VŘEŠŤÁL, Antonín. *Probabile = důvodné*, ČKD, 1887/4, s. 193–198.

Morálně teologická literatura v období 1884–1948

Časové vymezení zkoumaného období

O české morální teologii pojednávám jako o svébytném útvaru, i když samozřejmě vím, že byla velmi silně závislá na zahraničních pramenech.³ Nezkoumám ovšem prameny a literaturu, ze které čeští morální teologové čerpají, nýbrž zkoumám jejich vlastní přístup a jejich způsob zpracování myšlenek, ať jsou jejich vlastní nebo převzaté.

Morálně teologická literatura, kterou v této práci zkoumám, vycházela v období let 1884–1948.⁴ Uvedené období je vymezeno tím, že v r. 1884 byla vydána kniha Jana Stárka *Katolická mravověda*, kterou můžeme považovat za počátek česky psané systematické moderní morálně teologické literatury. Neznamená to, že by předtím nevycházela morální kompendia či monografie, avšak jako by byly z jiné doby a promlouvaly k jiné společnosti. Např. Smolíkova pastorační příručka *Rukověť pro zpovědníky* z r. 1868, tedy ještě před námi vymezeným obdobím, v eticky zaměřené stati pojednávající o různých druzích kajícíků, včetně lichvářů, ve skutečnosti nereflexuje skutečnou společenskou, politickou a hospodářskou realitu.⁵ Přesto, že nadcházela jiná epocha, jeho *Rukověť* je

3 Recenze německy, latinsky, anglicky a francouzsky psaných morálně teologických knih, jak jsou v daném období publikovány v *Časopise katolického duchovenstva*, dokládají, že zahraniční produkci byla věnována značná pozornost, že byla studována a komentována (tím pádem i zpřístupněna širšímu okruhu zájemců) v obsáhlých, mnohdy mnohastránkových recenzích, a také, že čeští autoři morálně teologických pojednání byli na výši své doby, a to nejen v osobách vysokoškolských učitelů, nýbrž i mnohých v pastorační působících kněží.

4 Viz můj článek *Vztah křesťanů ke státu v české morální teologii 1884–1948*, 2009.

5 SMOLÍK, Rupert Fr. X. *Rukověť pro zpovědníky*, 1868. Smolíkova jediná zmínka o společenských poměrech je v pojednání o lakomcích na s. 168: „Lakomcům, kteří jmění své nabyli z lichvy, podvodů, utiskování chudiny nebo dělníků, vyloží velikost a těžkost hříšného jejich jednání, představí jim pláč a mazole chudých, z nichž obohatit se usilují a poukáže na budoucí

jakoby z doby předindustriální, z doby, kdy dělníci jakožto společenská třída a jiné třídy nebyli stěžejním činitelem politického a hospodářského dění, kdy etická problematika se jakoby dotýkala pouze vztahů mezi jednotlivými lidmi a mezi jednotlivcem a Bohem.

Naproti tomu Stárka již můžeme počítat k tehdy se blížícímu 20. století s jeho společenskou, hospodářskou, politickou i církevní problematikou, v jejímž pokračování žijeme dodnes. Události konce 19. a začátku 20. století znamenaly historický předěl nejen v životě společnosti i církve, nýbrž i ve způsobu teologického myšlení. Bylo to období modernistické krize, o němž Tomáš Petráček oprávněně píše, že „modernistická krize byla reálná. Vždyť 19. století přineslo nejhlubší civilizační proměny v dějinách lidstva. Hospodářství, společnost, politika, věda, umění a kultura procházely dynamickým obdobím změn a hledání. ... Bylo třeba pečlivě rozlišovat, čemu může církev přisvědčit, co je třeba očistit, vylepšit a promyslet, a co je třeba se vši rozhodností odmítnout, ba zavrhnout. ... papežství, vyděšené francouzskou revolucí a šířením socialistickým myšlenek, zaujalo striktně obranný a zásadně odmítavý postoj k moderní době jako celku.“⁶

Stárkovu *Katolickou mravovědu* tak můžeme označit za první česky psané souborné morálně teologické dílo většího rozsahu v „moderní době“ vůbec.⁷

V této práci sleduji pouze teologickou literaturu českých autorů vydanou v českém jazyce, neboť mi jde o zkoumání vývoje české morálně teologické tradice, a to přístupné pro širší vrstvy obyvatelstva.⁸ Ducho-

tresty, které je očekávají. Lichva jest šeredný hřích, výroky církve řadí ji mezi veřejné hříchy, utiskování chudých a dělníků jest hřích do nebe volající; rozumí se, že v takových případech nedá zpovědník rozhřešení, když lakomec, nabyv nespravedlivě statku, nechce slyšeti o povinné náhradě.“ Příčiny lichvy vidí Smolík pouze na individuální rovině, v neřestném lakomství bohatců vykořisťujících chudé. Lichvář ovšem není jen individuum provozující lichvu, nýbrž je také příslušníkem určité společenské skupiny či třídy, která jedná nejen na základě svobodného rozhodování, nýbrž zároveň podle určitých společenských a ekonomických zákonitostí. Skutečnost, že existují společenské okolnosti rostoucí nerovnosti v majetku a chudnutí části obyvatelstva, které lichvě nahrávají, nebere Smolík v úvahu.

6 Srov. PETRÁČEK, Tomáš. *Výklad Bible v době (anti-)modernistické krize*, 2006, s. 252.

7 Před rokem 1884 ze souborných publikací většího rozsahu vyšly zejména ještě následující příručky a učebnice: BECKOVSKÝ, Jan. *Katolického živobytí nepohnutelný základ, od svatých Otcův, 1707–1708*. BARTL, K. *Kniha katolického náboženství pro dospělejší mládež. Díl II. Spasova mravosloví*, 1849. PROCHÁZKA, Matěj. *Žákladní náboženská nauka v církvi katolické pro 1. třídu vyšších škol středních*, 1874.

8 V českém překladu byla vydána: MARTIN, Konrád. *Katolická mravověda pro vyšší učebné ústavy Rakouské*, 1864. Ještě ve 20. století byly u nás i v jiných zemích publikovány knihy v národním jazyce, ve kterých byly pasáže považované za nevhodné pro lid psány latinsky – např. TOMAN, Josef. *Pastýřské bohosloví. Svátost pokání*, 1946. Jone Heribert. *Katholische Moraltheologie*, 1953.

venstvo čerpalo běžně z literatury latinské a německé a další cizojazyčně, přestože pastorage probíhala v národním jazyce, tedy česky, případně německy. Jazyková bariéra mezi latinou a národním jazykem samozřejmě vytvářela potíže, kterou bylo třeba řešit vydáváním knih v národním jazyce.⁹

Konec vymezeného období, rok 1948, představuje faktický konec publikování teologické literatury a „teologický půst“ po dlouhé období komunistické vlády. Tento konec nastal velmi rychle a velmi důsledně. V roce 1948 byly vydány poslední morálně teologické publikace a časopisecké články, které se mi podařilo dohledat. Např. poslední číslo týdenního teologického časopisu *Dobry pastyr* vyšlo, příznačně, 29. února 1948, *Časopis katolického duchovenstva*, nejdůležitější teologický časopis 19. a první poloviny 20. století,¹⁰ skončil s koncem roku 1948. Po nástupu komunismu už vycházely z teologické literatury prakticky jen studijní texty pro potřebu teologické fakulty v Litoměřicích, jež však nebyly veřejně dostupné. Samizdatová literatura z druhé fáze historie komunismu v našich zemích, ze sedmdesátých a osmdesátých let, se už týkala jiného období, neboť to bylo po Druhém vatikánském koncilu, a zpravidla nebyla morálně teologická.

Období let 1884–1948 tak můžeme považovat za úsek vývoje české morálně teologické literatury s jasně vymezeným začátkem i jasně vymezeným koncem a za období historicky uzavřené a zřejmě také zapomenuté. Po roce 1989 vyšla v naší republice celá řada morálně teologických publikací zahraničních autorů, a také mnohem kratší řada

9 Srov. VŘEŠTÁL, Antonín. *Katolická mravouka. Díl I.*, 1909, s. I. Na problematiku užití či neuzití českého jazyka v teologii a zvláště v morální teologii upozorňuje Vřešťál v uvedeném díle i na s. 35n. I když koncem 18. a začátkem 19. století nastala „doba vzkříšení řeči české“, přesto se morálně teologická díla vydávala často v řeči latinské. Posledním příkladem je KACHNÍK, Joseph. *Ethica socialis seu sociologia. Praelectiones academicae*, 1909. Týž, *Ethica catholica generalis. Praelectiones academicae*, 1910. Týž, *Ethica catholica specialis. Praelectiones academicae*, 1912. Ovšem Kachník často v poznámkách pod čarou uvádí český a německý text z rakouského katechismu.

Na potřebu přednášení teologie v českém jazyce upozorňuje i „průkopník českého tomismu“ Josef Pospíšil, jak o tom referuje Karel Skalický: „Proto začal (Josef Pospíšil) v roce 1876 vyučovat i základy filozofie aristotelsko-scholastické. Nejprve německy, podle Stöcklovy Lehrbuch der Philosophie, pak latinsky podle Eggerovy Propaedeutica philosophico-theologica, ale nakonec byl nucen přejít na češtinu, neboť – jak píše – „seznal jsem, že se potkám jen tenkrát s nějakým výsledkem [...] když [...] počnu česky přednášet“. Začíná proto s pomocí Sušilova žaka Matěje Procházky (1811–1889) vytvářet českou aristotelsko-tomistickou terminologii.“ Viz SKALICKÝ, Karel. *Středoevropské filozoficko-teologické milieu počátku 20. století, zvláště české*.

10 Vycházel (s přestávkou v letech 1853–59) pravidelně v letech 1828–1948. Poslední číslo vyšlo zřejmě v lednu 1949, neboť uveřejňuje nekrolog O. Karlíka, který zemřel 7. 1. 1949.

knižních publikací teologů českých.¹¹ Nikdo z těchto současných českých morálních teologů však necituje v knižních publikacích nikoho z dřívějších moralistů z doby před nástupem komunismu. Kontinuita morálně teologického myšlení byla komunistickou totalitou přerušena a už nebyla obnovena. Ani v době tajného studia teologie v šedesátých letech 20. století a později se, alespoň v salesiánském okruhu, v němž jsem se v době studia pohyboval, už nečerpalo ani z prací českých teologů uveřejněných po 2. světové válce. To ovšem neznamenalo, že tradice, kterou díla dále probíraných autorů reprezentují, nebyla „v ústním podání“ dál či nebyla nějakým způsobem i zapsána.¹² A možná v určitém ohledu žije dodnes v myslích i dílech těch, kteří by se rádi vrátili do minulosti před Druhým vatikánským koncil a před nástup komunismu v naší zemi. Návrat zpět však není možný. I proto, aby se to jasně ukázalo, je třeba se s touto minulou tradicí vyrovnat.

Důvody toho, že starší česká morálně teologická díla upadla do tak naprostého zapomenutí, byly dvojího druhu. Samozřejmě to byly důvody historické: přerušení kontinuity teologického vývoje komunistickou totalitou a zároveň obrovský teologický krok učiněný ve světové církvi ve spojení s Druhým vatikánským koncilem. Byly to však i důvody obsahové. Některé tiskem vydané teologické spisy působí dojmem jisté bizarnosti, nad kterou dnešní teolog a pastorační pracovník zůstává v rozpacích. Cílem mnohých spisů zřejmě nebylo zkoumat věc samotnou, nýbrž dokázat a doložit teologicko-filozofickou nauku, která byla a priori předložena a pro kterou se argumentace hledala až druhotně a leckdy značně násilně. Mnohá díla, jak ještě uvidíme, působí až militantně, když se snaží negovat či vyvracet všechny námitky, kritické hlasy a známky nových trendů myšlení, jež byly důsledkem velmi radikálních změn ve společnosti. Jen málo autorů si uchovalo nadhled a pozitivní vztah ke své době, většina děl – zejména z první poloviny 20. století – působí výrazně defenzivním dojmem. To je činilo těžko přijatelné pro jinak smýšlející současníky už v jejich době, natožpak na začátku 21. století.

V morální teologii panovalo téměř bez výjimky novoscholastické myšlení, které si s problematikou moderního světa nevědělo moc rady.

11 Oněmi českými publikujícími morálními teology jsou zejména Albert Beneš, Aleš Čaha, Oto Mádr, Josef Petr Ondok, Jiří Skoblík, v zahraničí Libor Ovečka.

12 Jejím ohlasem jsou např. studijní texty vydávané na „Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakultě“ v Litoměřicích před rokem 1990 či BARTA, Jan. *Syntéza učení víry*, 1969, s. 283–292. Někteří z morálních teologů, kteří publikovali ještě před únorem 1948, působili dál (aniž měli možnost publikovat, často i z důvodů svého pobytu ve vězení), ale jejich působení je literárně už nezachyceno.

Jestliže Kunštát o období 1918–1939 konstatuje, že „monopol neoscholastiky začal zvolna erodovat“,¹³ o české morální teologii to neplatilo, stopy jiného přístupu v ní nacházíme jen velmi zřídka. Pod komunistickou vládou pokračovalo vzdělávání v teologické etice na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích stále stejným směrem. I tam bohoslovci studovali, podle dokladů ve vysokoškolských skriptech z oné doby, morálně teologický systém, který už byl neživotný, ale oni to buďto nevěděli, nebo to sice tušili, avšak nevěděli přesně proč. V nejlepším případě do starého systému dosazovali nové poznatky tajně čerpané ze zahraniční literatury, ale nebyli schopni starý systém v jeho celistvosti reflektovat a on přetrvával. Není pak příliš divu, že po roce 1989 mnozí kněží, staří i mladí, měli snahu v pastoraci navázat tam, kde v roce 1948 buďto oni sami nebo jejich předchůdci přestali. Jenže mezitím církev a teologie udělala veliký krok novým směrem.

Nástup komunistické moci byl pro tehdejší slibný teologický vývoj fatální. Z dnešního metodického hlediska má však přesto jistý pozitivní rys. Umožňuje totiž pohlédnout na vymezené období v morální teologii zvnějšku jako na uzavřený historický artefakt, a to i okem kritickým, aniž bychom při tom byli blokováni vlastním zapojením do něj a vlastní účastí na jeho teologické práci a aniž bychom byli blokováni osobním ohledem na teology tehdejší doby. Jedinou výjimku představuje Oto Mádr, jediný morální teolog, který se účastnil tehdejšího teologického života a přežil dobu komunistické vlády (zemřel 27. 2. 2011).

Mezi českými moralisty daného období můžeme vysledovat dvě odlišné myšlenkové linie pravděpodobně související i s životními okolnostmi jednotlivých autorů. Zdá se, že byl rozdíl ve způsobu myšlení teologů působících na teologických fakultách a jiných teologických učilištích a teologů působících v praktické pastoraci. K těm patřil zejm. Karel Lev Řehák, výrazná postava neuniverzitní teologie konce 19. století.

V průběhu vymezeného období došlo v českých zemích ke značným společenským a politickým změnám, jež měly i značné důsledky pro morálně teologický náhled na člověka jakožto člena společnosti, občana státu i jednotlivce. Mimo jiné to byly proměny státní struktury a příslušnosti ke státním celkům. Nejprve to bylo období, ve kterém České země byly součástí Rakousko-uherské monarchie. S jejím rozpadem po první světové válce a vytvořením Republiky československé jsme se dostali do značně odlišné situace. My v ní budeme brát v úvahu pouze situaci v Čechách a na Moravě, Slovensko a Zakarpatskou Ukrajinu tedy pone-

13 KUNŠTÁT, Miroslav. *Teologická fakulta 1918–1939*, 1998, s. 64.

cháváme stranou. Ostatně lze tvrdit, že ze specifických slovenských historických důvodů vlastní slovenská morálně teologická publikační činnost byla minimální.¹⁴ Následovalo období druhé republiky, Protektorátu Čechy a Morava a po druhé světové válce krátké poválečné období do roku 1948, který s nástupem komunistické vlády znamenal na dlouhou dobu téměř úplné potlačení teologické publikační činnosti, i když ne teologické činnosti pedagogické.

Po osvobození roku 1989 již se k dřívějším českým morálním teologům z doby před druhou nebo i před první světovou válkou nikdo nevrací, nikdo, jak jsem uvedl hned v úvodu, je necituje a nikdo na ně nenavazuje. V českém jazyce vydávaná morálně teologická literatura čerpá z jiných zdrojů, zpravidla zahraničních, a přinejmenším v knižní produkci neobsahuje jediný odkaz na dřívější českou morálně teologickou tradici, dřívější moralisty neuvádí ani v seznamu literatury ani je necituje.

Dřívější tradice ovšem dál žije v „ústním podání“, v hlásané a vyučované nauce. Ona byla posledním svobodným stavem katechismové nauky v roce 1948, ten do sebe tehdy žijící v pastorační působící lidé vsřebali a zpravidla jej neopustili ani v době komunistické nadvlády ani po ní a ten předávali dalším generacím. Stav české teologie před rokem 1948 byl poslední zachytný bod a poslední obraz teologického světa, o který bylo možno se opřít. Někteří teologové, pokud v době komunistické totalitní moci nesledovali dál teologický vývoj ve svobodném světě, se o to také pokusili. Dnešní studenti teologie žijí často v dilematu mezi onou starou tradicí, kterou přijali např. při výuce náboženství, a dnešní teologií, o které třeba mají dojem, že jim skýtá mnohem méně životní jistoty.

Zlom ve vývoji teologie, který znamenal rok 1948, a dlouhé období komunistické totality znamenaly, že teologie (a církev) v naší zemi nikdy neměla příležitost se podívat své nedávné teologické minulosti do tváře a vyrovnat se s ní. Neměla příležitost zhodnotit, co v ní bylo dobré a co je třeba překonat. Po roce 1989 na to jako by už neměla čas, nebyla vydána jediná publikace hodnotící teologii v období před rokem 1948. Zatímco země „svobodného světa“ v období před, v průběhu a zejména po Druhém vatikánském koncilu prožívaly živou, ke kořenům jdoucí a někdy až vášnivou teologickou diskusi, v naší nesvobodné, komunismem ovlá-

14 Např. SPESZ, Alexander. *Katolícka mravouka*, 1948, asi nejvýznamnější slovenský morální teolog daného období, odkazuje, kromě svých vlastních publikací, pouze na jednoho slovenského moralistu, který je však zřejmě spíš filozofem než teologem, a to v poznámce 458 na s. 250: BUBÁN, J. *Najhlbší koreň vlastnenia*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1942.

dané zemi neměli teologové příležitost si vzájemně vyměňovat názory; každý, kdo našel možnost vůbec nějaké teologické slovo říci, byl téměř hrdina a kritika žádným směrem nebyla přípustná. Byla by totiž znamenala nahrávání kritice církve a náboženského myšlení ze strany státního a stranického režimu. Napětí mezi dřívějšími a novějšími metodickými přístupy nemohlo být tematizováno, nebylo vysloveno, popsáno a zdůvodněno, nebylo vyneseno na světlo. Vnitřní teologický konflikt nebyl vyřešen, a proto v mnohém trvá dodnes. Tam, kde stále nereflektovaně žijí církví opuštěné teologické přístupy, vznikají dodnes ohniska nesouladu, a to v teoretické teologii i v praktické pastoraci.

Tato práce si nestaví za úkol tyto problémy vyřešit, necht' je však příspěvkem k poznání teologické minulosti a k hledání cest v současném katolickém teologickém světě.

Šíře morálně teologické literatury vydávané ve vymezeném období

Množství vydaných publikací z oboru morální teologie bylo v námi vymezeném období z dnešního pohledu značné. Seznam v příloze uvádí více než 600 titulů, včetně dosti rozsáhlé publikační činnosti časopisecké, a to ještě nelze vyloučit, že některé publikace mi unikly.

Je obtížné postihnout všechnu morálně teologickou literaturu, byt' v jasně vymezeném období, a to z několika důvodů. První z nich je metodický. Nelze zcela přesně vymezit, kde leží hranice mezi morální teologií a příbuznými obory, jako třeba pastorální, spirituální či dogmatickou teologií, tedy co do teologické etiky ještě patří a co ne. Pastorální i spirituální teologie staví na morálně teologických poznacích, v pastorálních i spirituálních příručkách je morální nauka rovněž obsažena. I z nich tedy lze vyčíst etické postoje a etická přesvědčení, i když v nich třeba nejsou zdůvodňovány. Dogmatická teologie si zase např. klade otázku o smyslu tvrzení, že mimo církev není spásy¹⁵. S touto otázkou pak úzce souvisí praktická etická otázka, zda křesťan katolík smí katolickou církev opustit, jak mnoho lidí v různých dobách činilo, aniž by tím ohrozil svou spásu, nebo zda je povinností nekřesťana nekatolíka do katolické církve vstoupit.

Vydávaná etická díla jsou jednak rázu teoretického, rozpracovávají a podávají teologickou nauku, jednak rázu spíše praktického, jako třeba

15 Srov. např. SAMSOUR, Josef. *Mimo církev není spásy*, 1916.

kázání, katechismy apod., jež z nějaké teoreticky ujasněné nauky vycházejí, avšak předkládají spíše její praktické aplikace než nauku samotnou. Předmětem našeho zkoumání tedy nebudou pouze práce morálně teologické, nýbrž částečně i pastorální či spirituální.

Druhý důvod obtížnosti postihnout veškerou morálně teologickou nauku daného období je ryze praktický a spočívá v tom, že vydaná díla jsou ze značné části obtížně dostupná, zejména prakticky zaměřená díla menšího rozsahu, která zřejmě i v době svého vydání byla považována za méně významná. Neexistuje žádná úplná centrální evidence tiskem vydaných morálně teologických prací, ve které by bylo možno příslušnou literaturu snadno vyhledat, ani žádná knihovna, ve které by příslušné tisky bylo možno souhrnně nalézt. Ještě obtížnější je to s teologickými pracemi vydanými např. jako studijní skripta teologických fakult a kněžských seminářů, jež někdy unikají i velkým knihovnám. Významnou pomocí proto byly i soukromé knihovny přátel, kteří mi umožnili přístup k publikacím jinde těžko nalezitelným.

Dochované publikace poskytují jistý obraz o stavu teologické etiky ve vymezeném období. Co se však ústně přednášelo na teologických učilištích, co se ústně kázalo a hlásalo, jaká byla pastorační praxe, jak ji vnímali křesťané z prostého lidu, jak teologické přístupy vnímali čtenáři publikovaných knih v nich ovšem není zachyceno; oni sami nic nepublikovali, jejich myšlenky a jejich hlas nebyly zachyceny. Pro pozdější historické zkoumání zůstalo jen to, co bylo publikováno. Protože např. Vojtěch Basovník, který po druhé světové vyučoval morální teologii v salesiánském teologickém studentátu v Oseku u Duchcova, byl uvězněn v roce 1953 ve svých 41 letech a ve vězení zemřel,¹⁶ nestačil ve svém odborném působení nic publikovat, nevíme dnes o jeho teologických přístupech a postupech nic. Jediná stopa by snad mohla být ve vzpomínkách jeho tehdejších studentů, kterým je ovšem dnes zhruba o šedesát let víc než tehdy. K celistvosti obrazu by bylo jistě zapotřebí zkoumat i ohlasy, kritiku a polemiky, reakce z „druhé“ strany, tedy od odpůrců soudobého katolicismu, to však přesahuje možnosti této první souhrnnější práce o daném tématu.

Publikace, jimiž se tato práce zabývá, jsou několikerého druhu:

- souborná díla o morální teologii,
- monografie o jednotlivých tématech, a to velkého i malého rozsahu,
- učebnice, katechismy,

¹⁶ <http://www.sdb.cz/salesiansky-mucednik-p-vojtech-basovnik/?date=2010-3-1> [17. 2. 2010].

- vybrané články v teologických časopisech¹⁷,
- modlitební knihy, příručky pro duchovní život aj. odrážející mravní povědomí dané doby.

Částečně též věnuji pozornost i dokumentům, jako jsou rozmnožené studijní materiály a přednášky odrážející vysokoškolskou výuku či jednotlivé publikované přednášky.

Díla, jež nepatří k „velkým“ dílům teologické literatury, jsem přesto v této práci bral vážně v úvahu, a to ze dvou důvodů. Jednak často vycházejí z pera „velkých“ teologů a jednak jsou odrazem a vyjádřením morálně teologického myšlení, jež bylo šířeno v praktické pastoraci a jež mělo za zdroj přednášky a studijní formaci na teologických fakultách a v kněžských seminářích. Protože mi nejde jen o teologickou etiku jako univerzitní vědu, musí mě zajímat i to, čím svůj duchovní život sytil křesťanský lid. Nečiním proto s výjimkou třetí kapitoly, která je věnována charakteristice zásadních morálně teologických děl daného období, rozdílu mezi „velkými“ a „malými“ autory, tedy mezi autory obsáhlých teologických prací a autory útlých příruček. Ty totiž mohly snadno být více čteny a mít větší působnost než velká teologická díla, neboť mohly dojít značného rozšíření.¹⁸ Mohou snadno být obrazem a také utvářejícím činitelem náboženského a teologického „veřejného mínění“. Zpravidla byly psány kněžskými působícími v pastoraci a jsou také odrazem myšlenek v ní šířených i jiným cestami než tiskem.

Kromě zmíněných pramenných děl jsem ke zpracování tématu čerpal i z druhotné literatury teologické a zejména historické. Druhotné literatury analyzující a hodnotící morální teologii námi vymezeného období existuje ovšem velmi málo, což opět souvisí s nástupem komunistické moci v roce 1948.

Teoretický i praktický přístup

Tato práce předkládá pokus o vhled do morální teologie vymezeného období, který je zcela ojedinělý a jaký v jiné literatuře nenacházíme. Její

17 Z teologicky zaměřených časopisů, jež vycházely v té době, je třeba zmínit především *Časopis katolického duchovenstva (ČKD)*, jenž vycházel v letech 1828–1948, a revue pro vnitřní život *Na hlubinu*, jež vycházela v letech 1926–1948. *ČKD* představuje skutečně odborný teologický časopis, kde se ke slovu dostávala i etická témata, mnohdy ovšem i v jiném kontextu než čistě morálně teologickém. Soupis nejdůležitějších časopisů uvádím v rámci soupisu dobové morálně teologické literatury.

18 Některé sešity z řady „*Životem*“ vyšly až v šesti vydáních.

přístup a přínos je nový ve dvojitým smyslu: Zabývá se takovým množstvím prací, jak to nikdo nikdy ještě v oblasti morální teologie sledovaného období neudělal. Už to, že přináší jejich seznam, je něčím naprosto novým. Kromě toho podává i jejich rozbor a hodnocení, které rovněž doposud nebylo nikdy uděláno, a to ani v náznaku.

Publikací, které jakýmkoliv, i sebestručnějším způsobem pojednávají o české morální teologii minulých dob, je velmi málo a ty, které existují, se zpravidla omezují na pouhý výčet nejvýznačnějších autorů a jejich spisů, aniž by si kladly otázku, co vlastně obsahově daní autoři psali, jaké si kladli otázky a kde a jak hledali odpovědi. Tváří se tedy, jako by bylo zřejmé, co katoličtí morální teologové píší, jako by katolická morální teologie byl jednolitý blok, který je vnitřně konsistentní, ve kterém není různorodosti, rozporu či pochybností, a který tedy ani není třeba vnitřně analyzovat. Že to tak není, ukazuje i sama skutečnost, že i katolická teologická etika podléhá vývoji, a to někdy až převratnému. Vlastní důvod, proč celek české morální teologie, jak existovala před nástupem komunismu, nebyl po konci totality teologickými odborníky přijat, nýbrž byl odmítnut, a proč současná česká morální teologie v dřívější tradici nepokračuje, spočívá především v tom, že po několika desetiletích už byl tento dřívější systém natolik překonaný, že se jevil jako mrtvý artefakt minulosti, jež už nebylo možno vzkřísit k životu.¹⁹

Základní morálně teologické přístupy se v době, kdy u nás panovala komunistická totalita, významným způsobem změnily. Druhý vatikánský koncil přinesl především nové pojetí ekleziologie, nové pojetí vztahu mezi laiky a klérem a řeholníky, nové vymezení rolí a zodpovědností v církvi, obnovení vědomí všeobecného kněžství, nové náhledy na manželství a autonomii profánní skutečnosti, na hospodářské otázky, světový mír a pokrok, nový vztah k Písmu z hlediska ostatních disciplin, tj. vědomí, že Boží slovo je východiskem, nikoliv ex post dohledaným dokladem teologických výpovědí, rozlišil neomylnou a autentickou nauku církve, otevřel dialog s ostatními církvemi a náboženstvími, nově definoval náboženskou svobodu, pozitivně přijal roli médií apod., abych zmínil ty nejpodstatnější změny pohledu, jež jsou pro morální teologii tak důležité. A hlavně přinesl pozitivní vztah k moderní společnosti, s níž chtěla církev vést dialog, nikoliv odmítavou polemiku. Svým zaměřením pohledu dopředu, na pozitivní stránky moderního světa zaměřil i morálně teologické myšlení novým směrem, takže se mohlo začít radikálněji vymaňovat z defenzivních postojů a orientace do minulosti.

¹⁹ Jistým pokusem o to byly práce Alberta Beneše.

Úkol, který jsem před sebe postavil, tedy není pohlížet knihovnickým způsobem pouze na titulní strany jednotlivých publikací, nýbrž i na strany další, na jejich metodu a konkrétní obsah. Přesto i sám soupis těchto děl patří podstatným způsobem k přínosu této knihy. Na samotné nalezení dotčených knih a na pořizování jejich soupisu bylo třeba vynaložit mnoho úsilí a práci několika let. Neexistuje žádná databáze morálně teologických knih daného období, ze které by bylo možno jejich úplný seznam získat. Pouze zkoumáním knižních fondů různých knihoven i soukromých sbírek je možno se alespoň přiblížit k výčtu morálně teologických publikací, které byly v daném období vydány. Výsledky této zdouhavé práce jsou v této knize publikovány vůbec poprvé.

Autoři, kteří se alespoň v krátkém ohlédnutí vyjadřují k české morálně teologické minulosti, jsou, pokud je mi známo, pouze Antonín Vřešťál²⁰, Athanasius Šnobl²¹, částečně též, spíš ve stručných glosách, Miroslav Kunštát²², dále Zdeněk R. Nešpor, Martin Gaži, Tomáš Bahounek a též Vojtěch Novotný²³. Vřešťál a Šnobl publikovali ještě ve zkoumaném období, práce jejich předchůdců a současníků jim byly dobře známy, současní autoři (Kunštát, Nešpor, Gaži, Bahounek a Novotný) se věnovali jen kratším úsekům především v souvislosti s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy nebo v souvislosti se specializovaným tématem. Bahounek ve svém spise *Sociální učení církve*²⁴ podává alespoň stručnou informaci o této problematice a přehled autorů, kteří se jí zabývali. Novotný se ve svém pojednání *Katolická teologická fakulta 1939–1990* k české morální teologii před rokem 1948 nevyjadřuje, neboť v kapitole o učitelích jednotlivých teologických oborů bohužel začíná až rokem 1950 a nezaznamenává skutečnost, že někteří z morálních teologů, kteří působili v období od roku 1950, publikovali i před nástupem komunismu. V morální teologii to byl přesně vzato zřejmě pouze jeden, a to Oto Mádr, který ve svém životě překlenul období komunismu a působil aktivně před ním, během něj i po něm a jehož dílo tedy spadá částečně i do námi sledovaného období.²⁵ Novotný však žádnou informaci o mo-

20 VŘEŠŤÁL, Antonín. *Katolická mravouka*. Díl I., 1909, s. 29–39.

21 ŠNOBL, Athanasius. *Mravouka*, 1946, s. 62–70.

22 KUNŠTÁT, Miroslav. *Teologická fakulta 1848–1891*, 1997, s. 121. KUNŠTÁT, Miroslav. *Teologická fakulta 1891–1918*, 1997, s. 210. KUNŠTÁT, Miroslav. *Katolická teologická fakulta*, 1998, s. 354.

23 NOVOTNÝ, Vojtěch. *Katolická teologická fakulta 1939–1990*, 2007.

24 BAHOUNEK, Tomáš J. *Sociální učení církve*, 1991.

25 Mádrovy životopisy nezaznamenávají jeho nejisté autorství práce vzniklé zřejmě koncem třicátých let nebo později s názvem *Theologia moralis I, II*, která byla rozmnožena cyklostytem bez uvedení autora a dalších publikačních údajů. Nachází se v archivu KTF UK. Informace o možném Mádrovu autorství se zakládá na jeho ne zcela jistém ústním svědectví v roce 2008.

rální teologii období do r. 1948 nepodává a Mádrovu publikační činnost z této doby nezaznamenává. Naproti tomu třeba sborník *Ž plnosti Kristovy* o ní informaci podává. Přehled bibliografie Oto Mádra v tomto sborníku z publikací před rokem 1948 uvádí alespoň jeho *Morální studii o umělém oplodnění* a jeho publicistické články²⁶.

Morální teologie není jen teoretická disciplína, nýbrž jako nauka vstupuje i do praktického jednání člověka a má také říci významné slovo pro životní praxi člověka. Proto dané období české morální teologie nebudu zkoumat pouze očima teoretika, nýbrž zároveň i očima prakticky žijícího a jednajícího člověka, tedy jak jí může rozumět praktický člověk ze středu své životní praxe, a to praxe doby vzniku daného díla i praxe dnešní.

Teologická díla posuzuji a hodnotím v kontextu doby, ve které vznikla, a v intencích, jaké autor zřejmě měl; ctím zásadu, že je vždy třeba se snažit pochopit, co daný autor chtěl říci, ne co říci nechtěl. Zároveň ale na tehdejší teologii pohlížím i z hlediska teologického a historického odstupu desítek let společenských a teologických proměn. Nemělo by přílišný smysl, kdybych ulpěl pouze na pohledu, který zamýšlel autor a kterým se zřejmě na daná díla díval tehdejší čtenář²⁷, neboť nyní víme, kam se vývoj ubíral dál a jak k němu tehdejší teologická práce přispívala nebo naopak, jak jej brzdila. Kromě toho také víme, že přes prosazovanou jednotu novoscholastické teologie, která ovládala české teologické pole, i na něm existovala a postupně vyrůstala jistá teologická pluralita.

Na záměry autora se jej ovšem nemohu zeptat, vycházím pouze z jeho tištěných slov a musím se snažit chápat je, jak před námi leží, podle jeho původních formulací a záměrů, ale zároveň i podle toho, jak se nám jeví

Každopádně do roku 1939 studoval Mádr na Teologické fakultě v Praze, v letech 1939–1941 na Teologickém institutu. V r. 1947 dosáhl na Teologické fakultě licenciátu z teologie. O tomto díle se nezmiňuje ani POLÁKOVÁ, Jolana (vyd.). *Teolog Oto Mádr*, 1997, ani KRUMPOLC, Eduard; POLÁKOVÁ, Jolana; POSPÍŠIL, Ctirad V. (vyd.). *Ž plnosti Kristovy*, 2007. Zdá se však pravděpodobnější, že autorem práce je Josef Kubalík, který dle svědectví Bohumila Koláře z roku 2009 v době působení bohosloveckého semináře v Dolních Břežanech tam vyučoval morální teologii.

Z publikací, o nichž se obecně ví, napsal Mádr před rokem 1948: *Morální studie o umělém oplodnění*, *Časopis katolického duchovenstva*, 1947, sešit 9–10, s. 241–261. Lékaři o potratech, *Dobrý pastýř* 18. 5. 1947, s. 315–317. Publicistické články v *Katoliku*, *Časopisu katolického duchovenstva* aj.

26 KRUMPOLC, Eduard; POLÁKOVÁ, Jolana; POSPÍŠIL, Ctirad V. (vyd.). *Ž plnosti Kristovy*, 2007, s. 394n.

27 O případném nesouhlasu čtenářů s předkládanou teologií či církevní naukou se ovšem z teologických spisů nedozvíme. Čtenář, pokud sám nezačne psát, má možnost vyjádřit svůj nesouhlas pouze odklonem od církevního života, což se pravděpodobně projevilo v silicím ateismu a proticírkevním hnutí po roce 1918.

z hlediska dalšího teologického vývoje a co bychom v nich mohli vidět z hlediska současného stavu teologického myšlení. Přitom ovšem nelze přehlédnout dobově příznačné nedostatky v logice či v teologické argumentaci, neoprávněná zjednodušení či důkazy vycházející z neplatných premis. Těchto nedostatků si všímám jednak pro vykreslení způsobu teologické práce v minulosti, ale především proto, že se objevují v teologickém myšlení v různých podobách dodnes.

Není mým záměrem práci českých morálních teologů minulosti zlehčovat, jak by se z kritického hodnocení jejich náhledů mohlo zdát, nýbrž hledat odpověď na otázku, proč jejich úsilí o formování morálních postojů velké části lidí bylo – viděno ve zpětném historickém pohledu – tak málo účinné. Nejde jen o konkrétní autory, nýbrž o celé zaměření morální teologie konce 19. a první poloviny 20. století. A nejde také o jednoduché odsouzení z pozice „moudrosti“ pozdějších dob (i nás budou soudit generace další a budou nad námi možná stejně potřásat hlavou jako my nad minulostí), nýbrž o vyjádření napětí, v němž jako církev a morální teologové dnes stojíme, a o hledání cesty dál. Dnešní době i současné morální teologii bývá právem i neprávem vyčítán subjektivismus, rezignace na univerzální platnost a na objektivitu pravdy, zrelativnění všech hodnot apod. Je ovšem na místě se zastavit u otázky, proč k těmto jevům dochází, na co jsou reakcí, jak se na těchto postojích podílí právě minulost a jaké je z této situace východisko.²⁸ Dialektika vývoje přes všechna zjednodušení tohoto myšlenkového schématu platí, proto minulost není prostě jen uzavřenou minulostí.

Ve své práci nepostupuji důsledně chronologicky, tj. neuvádím v chronologickém přehledu jednotlivé autory a jejich postupné působení (pedagogickou, pastorační a publikační činnost) na poli morální teologie. Tato kniha si neklade za cíl podat pouze kompletní výčet a popis toho, co v oblasti morální teologie vyšlo, jak takovéto přehledy velmi často dělají. Tomuto účelu slouží snad dostatečně jednak medailony jednotlivých autorů, zařazené v následující kapitole, jednak na konci práce soupis vyšlých knih a částečně článků (řazený abecedně po autorech), jak se mi je podařilo dohledat. Mým cílem je práce teologická, jak jsem již předeslal. Proto se při hodnocení jednotlivých postojů a náhledů

28 Je jistě zapotřebí pominout pokušení všech dob považovat tu svou za morálně zkaženou a vidět ideál v minulosti, volat s klasikem „o tempora, o mores!“; protože to nejen nic neřeší, nýbrž odvádí i od podstatných otázek a hledání řešení. Návrat do minulosti není možný a každý takový pokus končí nezdarem; to sice všichni vědí, a přesto by se k takovému návratu, alespoň ve svých myšlenkách a přáních, leckdo rád uchýlil. V tomto ohledu nechť je i tato práce varovným mementem.

(spíše než jednotlivých autorů) nemohu vyhnout srovnání s dnešními morálně teologickými postoji. Tím se možná práce stává poněkud méně přehlednou, protože se k jednotlivým autorům znovu vracím při každé další pojednávané problematice a některé poznatky se nutně opakují. Charakteristiku teologického myšlení, postojů a přístupů se snažím prokázat u jednotlivých autorů na konkrétních příkladech z jejich děl, proto se některá témata vrací, avšak z rozdílného úhlu pohledu. Více než o kritiku (pozitivní či negativní) jednotlivých autorů mi jde o celkovou prezentaci studovaného období v jistém pokusu o syntézu.

Po úvodních pasážích, jež se týkají především dobového kontextu, se zaměřuji na charakteristiku způsobu morálně teologického myšlení ve zkoumaném období, dále na pojetí obecné morálky u daných autorů, a to na jejich odpověď na základní morálně teologické otázky (zakotvení morálky a zdůvodnění mravních norem). V následujících kapitolách se pak věnuji tzv. speciální morálce, a to především oblasti politické, sexuální a sociální etiky. Svou koncepcí tak v zásadě respektuji tradiční dělení morální teologie na obecnou a speciální, jak je to ostatně pravidlem i v probíraných systematických pracích studovaných autorů. Výklad je doplněn exkursem věnovaným morální nauce Aurelia Augustina o sexualitě a manželském životě. Tento exkurs se může jevit jako poněkud odlehlý, avšak je potřebný proto, aby bylo vůbec srozumitelné, odkud se berou z dnešního hlediska až kuriózní postoje českých moralistů k dané problematice. Augustinův přístup k morálním otázkám natolik ovlivnil morální myšlení západní církve, že „prosvítá“ i přes v zásadě tomistickou strukturu prací a myšlenkovou orientaci daných autorů.

Situace společnosti a katolické církve²⁹

Společnost

Na to, jaká je, co sděluje a jak se vyjadřuje morální teologie, má veliký vliv situace, do které tato teologie mluví, a to ne jen situace církevní a teologická, nýbrž i situace hospodářská, sociální, kulturní, školská a vzdělávací, politická, atd., včetně situace v rozvoji různých vědních oborů. Protože teologická etika pojednává o jednání člověka, pokud je mravně dobré či zlé, stojí vždycky v souhře s poznáním, které máme v různých oborech o člověku a o lidské společnosti, i když samozřejmě vychází z Božího zjevení. Stojí v souhře i s danou situací jako takovou, a to natolik, nakolik chce do ní promlouvat, resp. je schopna do ní promlouvat úměrně tomu, jak ji bere na vědomí. U českých morálních teologů námi vymezeného období ovšem nacházíme i stopy tíhnutí k jisté izolaci, ve které jako by teologická etika situaci lidí, ke kterým se obrací, brala v úvahu jen částečně.

Jaká tedy byla společenská, sociální, teologická a církevní situace v námi zkoumaném období? Jmenujme stěžejní body vývoje v Rakousko-Uhersku a v Republice Československé a rovněž v katolické církvi v období, jímž se zabýváme.³⁰

29 Období 19. a první poloviny 20. století je v posledních dvou desetiletích věnována značná pozornost i z hlediska vývoje církevních i obecně náboženských poměrů a vztahu státu a církve. Proto se zde omezují jen na několik základních údajů a charakteristik, aby byl vytvořen historický rámec pro mnou sledovanou problematiku.

30 Na následujících několika stránkách zmiňuji v krátkosti jen několik důležitých momentů daného období. V rámci této práce se nelze zabývat hlubším rozбором vztahu proměn společnosti a konstituující se české morální teologie jakožto vědy. K vývoji české společnosti i dějin církve v daném období existuje dostatek odborných publikací, na něž lze odkázat. Viz např. <http://www.phil.muni.cz/planedata/wuhi/texty/19stol/literatura19.rtf> [24. 10. 2011].

Rozvoj průmyslové společnosti: Čechy byly průmyslově nejrozvinutější částí celého Rakouska-Uherska (snad ještě s Dolními Rakousy). Tedy i dělnická třída tu byla nejsilnější, proto se tu rovněž koncentrovaly sociální problémy, na které by bylo bývalo zapotřebí reagovat. Podle údajů z článku Matěje Procházky z r. 1872³¹ bylo v Čechách už v r. 1871 1.622.851 „dělnických osob“. Na rozdíl od Německa nebo i Rakouska se tu neprosadily katolické dělnické spolky (např. Kolpingovo dílo katolických tovaryšů), resp. církevní hierarchie u nás příliš pozdě reagovala na změnu sociální situace, což mělo za následek, že v dělnictvu nalezly značný ohlas socialistické myšlenky a dělnictvo se církvi vzdálilo.³² Velký ekonomický potenciál byl v českých zemích v rukou průmyslníků, obchodníků a finančníků židovského původu, což vedlo, zejména na konci 30. let, k antisemitským projevům, které vyústily do tzv. židovské otázky.³³

Rozvoj techniky, technické vynálezy: Zlepšilo se technické vzdělání, rozvíjela se technika, železniční a říční doprava, vznikaly první moderní strojírenské dílny (založeny anglickými a německými odborníky v Brně, Praze a v Liberci), rozvíjela se textilní výroba (v Severních Čechách, v Praze, Brně), rostla těžba kamenného uhlí, výroba železa (Ostravsko). R. 1836 tu vznikla první koksovací vysoká pec v monarchii.³⁴

Rozvoj školství: Gramotnost v Českých zemích ve 2. polovině 19. století byla mimořádně vysoká (97 %). Velkou zásluhu na tom měla školská reforma z konce šedesátých let. Na základní pětileté školy navazovaly trojtřídní měšťanky. Následovala gymnázia, obchodní akademie, zemědělské školy, průmyslové, uměleckoprůmyslové aj. střední školy. Většina obyvatelstva měla jen základní vzdělání, středoškolské vzdělání se hodnotilo velmi vysoce. Na těchto školách se studovalo jen v češtině. Na konci 19. století se vzdělání dostávalo i dívkám, zejména z měšťanských

31 PROCHÁZKA, Matěj. *Otázka dělnická*, ČKD, 1872/1, s. 42.

32 Situaci komentuje poměrně výstižně Josef Kousal, farář v Keblově. Viz KOUSAL, Josef. *O sociální otázce*, ČKD, 1891/9, s. 534n., kde uvádí, že např. v Německu se do Kolpingova díla zapojuje na 80.000 dělníků.

33 Např. katolický teolog, kněz a národohospodář Antonín Pimper uveřejnil článek *Národní kapitál a židovská otázka*. In: *Národní listy* 12. 3. 1939, kde se zasazuje o rychlé řešení židovské otázky z důvodů hospodářských: „Židovskou otázku je třeba řešiti u nás v bankách, průmyslových kartelech, v různých veřejných institucích, akciových společnostech a všude, kde jde o to, aby se ve zvýšené míře mohl uplatniti národní a arijský živel se zřetelem na svoji početnost a státní suverenitu.“ Podobného mínění byl i katolický teolog Rudolf Vrba, a to již v roce 1897 (*Národní sebochrana*).

http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/antisemitism/cz_2rep/press/narodnilisty19390312; <http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/vrba1897> [25. 7. 2011].

34 Srov. <http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kap=016&pod=3> [16. 3. 2010].

rodin (založení Vyšší dívčí školy³⁵ v Praze). Demokratizace vzdělání, tj. jeho rozšíření na široké vrstvy obyvatelstva, byla důležitým jevem, s nímž se církev vyrovnávala obtížně, snahou reglementovat přístup k informacím a svobodnému myšlení, jež se však ukázala jako marná. Četba knih, divadlo a posléze film, rozvinutý společenský život už od dob národního obrození poznamenávaly život společnosti a otevíraly ho novým objevům a zkušenostem. Jen dvacet let trvající svobodná první republika hrála na poli politickém, společenském, kulturním a vědeckém velmi důležitou roli.

Politický vývoj: Události kolem 1848 měly značný význam jak pro politiku církevní, tak pro státní. V církvi začínalo být zřejmější, že je třeba změnit zaběhlé způsoby a počítat i s demokratickými prvky jako bylo působení spolků, tisku či politických stran.³⁶ Druhou stranou téže mince bylo, že církev dál trvala na těsném propojení církve a státu, neboť ideálem byl křesťanský stát.³⁷ Papež měl být přímo ztělesněním nadpřirozeného řádu, který měl být uchopitelný, kterého mělo být možno se dotknout. To se posléze projevilo i vyhlášením papežské neomylnosti³⁸ a každopádně to mělo vliv na způsob teologického myšlení, které se spíše než o živou víru snažilo opírat o vykazatelné a dokazatelné jistoty.

Zároveň ale proběhly významné události v civilním životě. V roce 1848 došlo v Čechách k pokusu o revoluční zvrat poměrů. Revoluce byla poražena vojenskou silou, ale přesto bylo významné, že byly jasně formulovány její požadavky: státoprávní (samostatnost Čech v rámci Rakouska), národnostní (rovnoprávnost češtiny a němčiny v úřadech a na školách), liberální (svoboda tisku, zrušení cenzury, svoboda shromažďování), sociální (zrušení roboty, zlepšení postavení dělníků). Následující období bylo dobou zvýšeného útisku. Roku 1849 byla vydána tzv. „oktrojovaná ústava“. V roce 1851 byly vydány silvestrovské patenty (zrušení ústavy a všech politických práv), začalo období neoabsolutismu čili Bachova absolutismu, jehož tvůrcem však nebyl jen ministr vnitra Bach, ale také císař František Josef I. a František Schwarzenberg.

35 DRCHALOVÁ-LANGROVÁ, Vlasta. *Městská vyšší dívčí škola v Praze*, 1938. Škola vznikla pod patronátem pražské městské správy. Na jejím příkladu lze sledovat rozvoj českého středního školství v 19. století. Dívčí školu slavnostně otevřel 1. října 1863 starosta dr. V. Bělský. Fungovala samostatně až do jejího spojení s reálným gymnáziem ve 30. letech 20. stol. Blíže k tomu viz LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*, 2009, s. 205nn.

36 SCHATZ, Klaus. *Kirchengeschichte der Neuzeit II*, 1989, s. 75.

37 Tamtéž, s. 79.

38 Tamtéž, s. 76n.

Pojem Bachův absolutismus (do r. 1859) označoval politickou doktrínu a vládní systém v rakouské monarchii. „Ztělesňoval kompromis tradičních opor habsburského centralismu (dvůr, úřednická, vojenská a církevní hierarchie) se silící buržoazií. [...] Bachovský absolutismus se projevoval byrokratickým centralismem, potlačováním národních politických snah neněmeckých národností monarchie, reakčním sepětím státu a církve (konkordát s Vatikánem v roce 1855), absencí ústavy a potlačováním samosprávy, v zahraniční politice pak odklonem od spojení s Ruskem. Zároveň však omezoval politický vliv statkářské šlechty a zachovával mnohé ekonomické a správní reformy, vybojované za buržoazní revoluce v roce 1848.“³⁹ Rozkvétal průmysl i obchod, stavěly se silnice a železnice atd.

Roku 1855 byl uzavřen konkordát s církví (spojení oltáře a trůnu), církev byla zbavena státního dohledu zavedeného v době Josefa II., měla znovu vliv ve školství a v kultuře.

Mezi klady neoabsolutismu je třeba řadit hospodářský rozvoj a rozvoj obchodu, vznik obchodní a živnostenské komory. Období absolutismu znamenalo i pokroky na poli hospodářském, technickém a správním. Byl vydán tzv. „živnostenský řád“, který umožňoval svobodné podnikání. Byly též odstraňovány cechy, což umožnilo rozvoj kapitalismu. Byly zrušeny celní bariéry, zavedeno rozdělení země na okresy a kraje.

Roku 1863 čeští poslanci zaujali pasivní opozici a přestali na 16 let docházet na říšskou radu (v letech 1861–1865 byla poradním orgánem rakouského panovníka a vlády, od 1867 se stala parlamentem Předlitavska.)

Roku 1866 bylo Rakousko poraženo Pruskem u Sadové (u Hradce Králové). Tohoto oslabení využili r. 1867 Maďari k prosazení rakousko-uherského vyrovnání (vzniklo dvojstátí, dvě části monarchie mají společného panovníka, zahraniční politiku, finance a armádu)

V prosinci 1867 vydal panovník Ústavu pro Předlitavsko, v níž definuje Rakousko jako parlamentní monarchii, zaručuje občanská práva a svobody (svoboda podnikání, ochrana soukromého majetku). Byl zrušen církevní dohled nad školami, zavedena povinná osmiletá školní docházka. Rakousko a Uhersko se lišily v politickém zřízení (Rakousko bylo liberálnější a svobodnější, Uhry centralistické s výrazným úsilím o maďarizaci). Lišily se také v hospodářství (Předlitavsko bylo rozvinutější).

Společenský život: Po pádu Bachova absolutismu v r. 1859 dochází k rozvoji kultury a společenského života, roku 1861 začaly vycházet Ná-

39 http://www.cojeco.cz/index.php?s_term=&s_lang=2&detail=1&id_desc=6769 [16. 3. 2010].

rodní listy s Františkem Ladislavem Riegerem a Františkem Palackým, kteří formulovali český národní program (rovnoprávnost národa, autonomie, občanské svobody).

V letech 1859–1874 vycházel Riegerův slovník naučný.

V šedesátých letech vznikaly různé spolky: Sokol – M. Tyrš, J. Fügner; Hlahol (pěvecký spolek); Umělecká beseda; Americký klub českých dam, jehož úkolem bylo vzdělávat ženy. Roku 1864 vzniklo Prozatímní divadlo.

Roku 1874 byla založena celorakouská sociální demokracie. V Čechách vznikaly svépomocné spolky dělníků a družstva (např. Včela). Vznikaly též spořitelny pro malé drobné podnikatele (kampeličky). Roku 1878 byla založena Československá sociálně demokratická strana.

V roce **1873** se konala **světová výstava ve Vídni**: Tato výstava byla velkolepou přehlídkou hlubokých ekonomických a sociálních změn v zemích Rakouska-Uherska a výsledků, kterých se podařilo dosáhnout. „Výsledky byly již na první pohled impozantní a nebylo je možno přehlédnout: v poměrně krátké epoše buržoazní revoluce se změnila celá sociálně ekonomická struktura společnosti – proces transformace pozdně feudální společnosti v moderní buržoazní společnost byl v rozhodujících a základních rysech ukončen. Jakkoli velkolepé bylo divadlo v Prátru v létě 1873, poskytovalo jen malý – třeba vybraný – zlomek toho, co ukazovalo mnohem grandióznější divadlo každodenní skutečnosti. Po staletí víceméně neměnný výrobní způsob selskořemeslnické společnosti byl dynamicky rozbit a nahrazen výrobním způsobem industriální buržoazní společnosti. Na místo vázanosti hospodářské činnosti a prosté reprodukce nastoupila nevázanost, volnost a všestranná vynalézavost, směřující k obohacování, zlepšování, zdokonalování. Radikálně se změnily mezilidské vztahy, a to nejen ve vlastním výrobním procesu, ale v nejširším slova smyslu, tj. i vztahy mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi, mezi generacemi apod. Vědecké a technické objevy a vynálezy vedly k úžasnému rozvoji výrobních sil, který umožnil doslova agresivní zásah člověka do přírodní skutečnosti.“⁴⁰

V témže roce 1873, právě když se otevírala světová výstava, došlo na vídeňské burze k „velikému krachu“, který katastrofálně zasáhl celou zemi.

Národní uvědomění: Po roce 1867 Češi nesouhlasili s dualismem (považovali jej za opomenutí českých práv). Pořádaly se tábory lidu. Roku 1867 byly převezeny české korunovační klenoty z Vídně do Prahy; císař

40 URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*, 1982, s. 275.

souhlasil, že se nechá korunovat na českého krále (ale nestalo se tak). Byl oživován panslavismus. Roku 1868 byl položen základní kámen Národního divadla. Česká politika usilovala o česko-rakouské vyrovnání, ale bezvýsledně.

V sedmdesátých letech česká politika pokračovala v politice pasivní opozice, tato politika však nepřinášela žádné výsledky a mnozí politikové ji odmítali. Roku 1874 se od staročechů oddělili mladočeši a založili vlastní politickou stranu (Národní stranu Svobodomyslnou). Roku 1878 se do politiky (do sněmu a říšské rady) vracejí staročeši, vstoupili s projevem státoprávního ohrazení, čímž zdůraznili, že se svých nároků nevzdávají.

V aktivní politice staročeši podporovali vládu v čele s Eduardem Taafem. Za to očekávali ústupky (1880 Stremayerova jazyková nařízení: při jednání s úřady lze užívat vedle němčiny i češtinu, záměr se však nezdařil).

Roku 1890 staročeši na výzvu Taaffeho začali jednat s německými liberály o národnostním vyrovnání (návrh punktace, tj. rozdělení našeho území na oblasti české a německé). Tento návrh však vyvolal velký odpor u Čechů, nebyl přijat a tím končí též staročeši, r. 1891 ve volbách propadli.

Rozdělení univerzity: Roku 1882 byla rozdělena Pražská univerzita na českou a německou. Do té doby se vyučovalo jen německy (v české části působí mladá generace vědců – Masaryk, Gebauer, Goll, Lindner). Ti začali také vydávat časopis Athenaeum, kde uveřejňovali své články. Tento krok měl dalekosáhlé důsledky pro rozvoj česky psané vědy. Česká odborná terminologie některých oborů nebyla do té doby dostatečně vypracována, což platilo také o teologii, která byla přednášena latinsky a publikována na odborné úrovni hlavně německy. O to důležitější bylo, že se rozvíjelo vydávání teologické literatury v češtině.

Volební reforma: Od devadesátých let probíhal boj za všeobecné volební právo (hlavní roli zde hrála sociální demokracie). V letech 1896–1897 byla přijata volební reforma, která znamenala rozšíření volebního práva, byla zavedena pátá kurie: nemajetní. Ve volbách roku 1897 získala třetinu hlasů v Čechách. Byla tedy zastoupena v Říšské radě (5 Čechů, 6 Němců). V letech 1905–1907 boj za všeobecné volební právo zesílil pod vlivem zpráv o ruské revoluci. V roce 1907 byla přijata volební reforma (zavedeno rovné volební právo pro muže, ne však všeobecné, jež bylo zavedeno až po vzniku Republiky Československé).

Sociální demokracie vydávala od r. 1894 list Právo lidu (od 1897 deník), z její iniciativy vznikla tzv. „dělnická akademie“ (vzdělávací instituce pro dělnictvo, spoluzakladatelem byl T. G. Masaryk).

V roce 1897 vzniklo Odborové Sdružení Československé. Téhož roku ve volbách zvítězili mladočeši. O jejich příjezdu usiloval ministerský předseda Badeni, který plánoval vydat jazyková nařízení, podle kterých by v Čechách byla za vnitřní jazyk uznána němčina i čeština. Pro odpor německých úředníků nařízení nebylo přijato, zvětšil se tím konflikt mezi Čechy a Němci, Badeni byl nucen odstoupit.

Politické strany: V roce 1878 byla založena sociálně demokratická strana.

V devadesátých letech 19. století vzniklo několik stran:

- agrární strana (Alfons Štátný, Antonín Švehla)
- křesťansko-sociální strana (Jan Šrámek; založení vycházelo z Papežské encykliky *Rerum novarum* z roku 1891)
- národně-socialistická strana (učitel Václav Klofáč)
- realistická strana (T. G. Masaryk)
- hnutí „Omladina“, což bylo studentské a dělnické dorostenecké hnutí tvořené sympatizanty mladočechů. 1894 se konal vykonstruovaný proces s tímto hnutím, 67 lidí odsouzeno do vězení pro „tajné spolčování“.

Státoprávní události: Poměry před první světovou válkou byly nestabilní. Od roku 1894 do 1914 byla patnáctkrát vyměněna vláda, problémem byla nevyřešená národnostní otázka. Rakousko se orientovalo na zahraniční politiku, v níž se stávalo stále více závislé na Německu. Rakousko se chtělo uplatnit na Balkáně; roku 1898 z rozhodnutí Berlínského kongresu okupovalo Bosnu a Hercegovinu (roku 1908 ji anektovalo).

V letech 1914–1918 probíhala světová válka. Z českých vojáků zařazených do rakouské armády se vytvářely zahraniční české legie bojující proti Rakousku.

Roku 1918 byla vyhlášena samostatná Republika Československá.

V roce 1920 byla ustavena Československá církev.

Malá dohoda – vojensko-politické spojenectví v letech 1921–1939 složené z Československa, Jugoslávie a Rumunska, výrazně podporované Francií.

Rok 1938: Mnichovská dohoda byla podepsána 30. září 1938. Zástupci čtyř zemí (Velká Británie, Francie, Německo a Itálie) se dohodli, že Československo musí do 10. října odstoupit pohraniční území.

Rok 1939: Protektorát Čechy a Morava bylo území okupované od 15. března 1939 nacistickým Německem do jeho kapitulace 8.–9. května 1945. Protektorát byl vytvořen na území českých zemí zbylém po odstoupení Sudet.

V letech 1939–1945 probíhala druhá světová válka, jež katastrofálně zasáhla nejen Evropu, ale téměř celý svět. České hospodářství však bylo mnohem méně zdevastováno než v zemích, na jejichž území se válka odehrávala, a také ztráty na obyvatelstvu byly podstatně nižší než v jiných státech.

V letech 1945–1948 probíhal zápas o charakter státu, jehož orientace byla do značné míry určena už Jaltskou dohodou. Tzv. Benešovy dekrety vedly k odsunu většiny německého obyvatelstva z našeho území. To mělo velké důsledky pro pohraniční oblasti (i z hlediska církevního). Docházelo k částečnému zestátnění velkých podniků (např. dolů). Komunisté se podíleli na vládě. Stále větší část obyvatelstva si začala postupně uvědomovat nebezpečí komunismu.

Rok 1948: V únoru došlo ke komunistickému puči, který znamenal nastolení komunistické totality a umlčení všech protikomunistických sil. Za jednoho z hlavních nepřátel byla považována katolická církev. Okamžitě začaly politické procesy.

Společnost a církev

Společnost se v 19. a na počátku 20. století dostávala do stále rychlejšího pohybu a hluboko sahajících proměn ve způsobu výroby a hospodaření, ve státním uspořádání, v politickém životě, v sebeuvědomění jednotlivců a společenských skupin. Na poli politického života představovalo významný faktor rostoucí české národní uvědomění a každopádně světová válka, kterou my označujeme jako první, rozpad Rakouska-Uherska a vytvoření Československé republiky.

České emancipační hnutí vedoucí k vymanění se z rakouské vlády a habsburské moci pro mnoho obyvatel ještě nestačilo, chtěli jít dál a své snahy zformovali v hesle „ pryč od Říma“. Dědictví této snahy pocítujeme dodnes, a to nejen v existenci Československé církve husitské, nýbrž zejména ve značně ateizaci země (či agnosticismu velké části obyvatel) a v rozšířeném kritickém postoji ke katolické církvi.

Některé z proměn, které ve společnosti probíhaly, vnímala církevní autorita ve světovém měřítku jako ohrožující, pocítovala je jako ohrožení církve, pořádku a mravnosti a snažila se jim čelit důrazem na stabilitu, neproměnnost a centralizovanou autoritu. Tato církevní snaha se však dostávala do stále většího kontrastu s tím, co se dělo ve společnosti, a zesilovala izolaci církve od života společnosti. Už o období 18. století píše Martin Vaňáč: „Podoba katolické církve jako obleženého středověkého

města vyhraněného vůči modernímu světu je plodem reakce církve na proces zesvětštění moderní společnosti, tzv. sekularizace.⁴¹ O 19. století pak uvádí, že „postupným rozkladem staré, hierarchicky strukturované feudální společnosti katolická církev ztrácela své nezpochybnitelné místo a s postupující sekularizací je katolicismus stále více zatlačován na periferii veřejného zájmu.“⁴² Jednou z možných reakcí na tuto novou situaci, a reakcí v 19. století převládající, je tzv. katolická restaurace, jež měla vést k znovuzískání dominantního postavení katolické církve ve všech oblastech veřejného života. Toto úsilí však nebylo úspěšné a radikálně je obrátil až Druhý vatikánský koncil, který nestavěl církev proti světu, nýbrž ji otevřel soužití a spolupráci.

Čeští morální teologové v letech 1884–1948 nebyli teologičtí revolucionáři, jejich dílo nelze řadit ke snahám reformního katolicismu či modernismu, což byla vedle snah o katolickou restauraci druhá z možných a existujících reakcí na rostoucí izolaci církve. Jejich teologie odpovídá tomu, jak vypadala praktická pastorace a mravní nauka katolické církve konce 19. a první poloviny 20. století. Jejich postoje byly plodem své doby určované v církvi dokumenty jako:

- *Quanta cura* – encyklika papeže Pia IX. z r. 1864, k níž je připojen *Syllabus errorum modernorum*, seznam moderních naukových omylů či bludů. „Negativní vztah papeže k modernímu světu je v Syllabu charakteristicky vyjádřen v posledním odsouzeném tvrzení, které znělo ‚papež se může a musí smířit a vyrovnat s pokrokem, s liberalismem a s novým občanským státem‘.“⁴³ (DS 2901–2980) Tedy s pokrokem v různých složkách života člověka a společnosti, s důrazem na svobodu jednotlivců a společenských skupin a se státem budovaným na občanských a demokratických principech se papež smířit a vyrovnat nehodlal, protože je zřejmě vnímal jako ohrožující pro život a mocenské ambice církve.
- *Index librorum prohibitorum* – Seznam zakázaných knih, seznam publikací, jež katolická církev cenzuruje proto, že by mohly být nebezpečné pro víru. První římský index byl vydán papežem Pavlem IV. r. 1559. Revidovaná a poněkud mírnější podoba byla vydána tridentským koncilem. Poslední, 20. vydání pochází z r. 1948.⁴⁴ Seznam zakázaných knih ztratil sílu zákona až v roce 1966 za papeže Pavla VI., po Druhém vatikánském koncilu.

41 VAŇÁČ, Martin. *Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v letech 1891–1939*, 1999, s. 14.

42 Tamtéž, s. 15 n.

43 Tamtéž, s. 16.

44 Podle značné pozornosti, která byla této problematice věnována českými teology, se dá usuzovat, že to bylo pro ně téma velmi důležité – viz dále.

- *Dei Filius*, dogmatická konstituce o katolické víře z r. 1870. Ta stanovuje mj., že jediný a pravý Bůh, náš Stvořitel a Pán, může být ze stvořených věcí s jistotou poznán přirozeným světlem lidského rozumu. (DS 3004, 3026)⁴⁵ To ovlivnilo způsob argumentace celé řady teologů, kteří, jak jsou přesvědčeni, neopírají svou teologickou koncepci o víru v Boha, nýbrž o racionální poznání Boha. Tím bylo podpořeno tvrzení, že bez víry v Boha člověk nemůže dosáhnout spásy, neboť víra není darem milosti, nýbrž rozumovým poznáním.
- *Pastor aeternus*, dogmatická konstituce o Kristově církvi z r. 1870, která mluví o primátu a daru neomylnosti římského biskupa: „Učíme a za Bohem zjevený článek víry prohlašujeme, že římský papež, když mluví z katedry, to jest když vykonává úřad pastýře a učitele všech křesťanů svou nejvyšší apoštolskou autoritou definuje nauku o víře a mravech, kterou jest veškeré Církvi zachovávat, přispěním Božím sobě ve svatém Petru slíbeným jest touž neomylností opatřen, kterou podle vůle božského Vykupitele Církve jeho jest opatřena; a proto tyto definice římského papeže jsou samy sebou a nikoliv souhlasem Církve neopravitelné.“ (irreformabilis – nezměnitelné) (Sez. IV. k. 4., D. B. 1839) (DS 3074)⁴⁶ Slova této dogmatické konstituce měla dalekosáhlý teologický, pastorační i politický účinek, avšak ne vždy ve prospěch církve. Jedním ze závažných problémů bylo nedostatečné odlišení nauky církve ve věcech víry a ve věcech mravů.⁴⁷
- *Aeterni Patris*, encyklika mj. o tomismu jako prvořadém systému filozofie a teologie z r. 1879. (DS 3139–3140) V praxi vedla k omezení tradiční plurality teologického myšlení ve prospěch tradice jediné.
- *Lamentabili*, dekret z r. 1907, a encyklika *Pascendi dominici gregis* z téhož roku (DS 3401–3466, 3475–3500). Účelem těchto dvou dokumentů je potlačit modernistické snahy v církvi.
- *Sacrorum antistitum*, motu proprio Pia X. z r. 1910, kterým byla katolickému kléru uložena povinnost skládat opakovaně antimodernistickou přísahu. (DS 3537–3550). Tuto povinnost zrušil až Pavel VI. v roce 1967.

Když První vatikánský koncil v konstituci *Pastor aeternus* mluví o neomylnosti církevní nauky i ve věcech mravů, je třeba si dnes, ve světle novějších církevních dokumentů, klást otázku, jaký je vlastně smysl

45 OVEČKA, Libor. *Die Moraltheologie Franz M. Schindlers*, 1995, s. 58.

46 Citováno dle: SALAJKA, Antonín. *Ve světle víry*, 1948, s. 202.

47 Toto nerozlišení se udržuje dodnes. Srv. např. HANUŠ, Jiří. *Neomylný papež a jeho primát*, 2001, s. 7–8.